

Předplatné na ročník XXII (2015), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce

350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce

75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 286 347

fax: 257 531 121

E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.

Obálka Aleš Lederer

Resumé Derek Paton

Sazba David Weber, Ondřej Huleš

Vytiskl Protisk, s.r.o., České Budějovice

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993
pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. 2015

SOUDOBE DĚJINY

XXII / 1-2

ÚSTAV PRO SOUDOBE DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Národně nespolehliví?!

Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce

Kateřina Čapková

Němci byli po druhé světové válce jak v Československu, tak v Polsku považováni za zapřisáhlé nepřátele těchto obnovených státních útvarů, a tedy i polského, českého a slovenského národa.¹ Kolektivně byli spojováni s nacismem (či v komunistické rétorice s fašismem), zbavováni majetku a určení k vysídlení. V obou zemích byla přijata různá opatření namířená proti Němcům, z nichž některá byla téměř stejně ponižující jako nařízení přijímaná nacisty proti Židům před jejich deportací do koncentračních táborů: Němci museli na rukávu nosit zvláštní bílou pásku a v Československu dostávali potravinové lístky na omezený příděl stejně jako Židé v Protektorátu Čechy a Morava.² Češi i Poláci obvykle obhajovali tato opatření jako legitimní odplatu za to, co Němci provedli jejich židovským spoluobčanům. Německy hovořící Židé však byli v obou zemích po válce často sami považováni za Němce, respektive takto se s nimi zacházelo a týkala se jich stejná ponižující

opatření. Rétorika ospravedlňující poválečnou diskriminaci Němců pak tedy pouze zneužívala šoa k nacionalistickým cílům vládnoucí společnosti. Diskriminace Němců neměla nic společného s empatií vůči židovským obětem ani se snahou odčinit utrpení Židů za války.

Ani v jedné zemi nezapadali německy hovořící Židé do uměle vytvořených černobílých kategorií národních nepřátel na jedné straně a vlastenců („národně spolehlivých“) na straně druhé. Dobové dokumenty z místních samospráv obou zemí naznačují, že ohledně zacházení s těmito lidmi panovala všeobecná nejistota, přestože politici a byrokraté v Československu a Polsku užívali odlišné argumenty.

Právní situace a otázka občanství

Oficiální právní postavení německy hovořících Židů se lišilo v obou zemích podle zákonů o státním občanství. V Československu již Košický vládní program, vydaný Národní frontou Čechů a Slováků v dubnu 1945, stanovil, že českoslovenští občané německé nebo maďarské národnosti budou svého občanství zbaveni. K výjimkám, na něž se toto ustanovení nemělo vztahovat, patřili „antifašisté“, lidé, kteří ve třicátých letech aktivně vystupovali proti Sudetoněmecké straně Konrada Henleina, jedinci, kteří prošli utrpením koncentračních táborů, a ti, kteří prchli za hranice a aktivně se angažovali ve vojenském odboji proti nacismu.³ Židé přitom explicitně zmíněni nebyli.⁴ Ústavní dekret o úpravě státního občanství osob německé a maďarské národnosti, který 3. srpna 1945 podepsal prezident Edvard Beneš, v prvním článku druhého odstavce uvádí: „Osobám (československým občanům německé nebo maďarské národnosti – pozn. autorky) ... které prokáží, že zůstaly věrný Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem, zachovává se československé státní občanství.“⁵ Žádost o rozhodnutí, zda člověk požadavky pro danou výjimku splňuje, musela být předložena okresnímu národnímu výboru do šesti měsíců. Výhradní autoritou, jež mohla učinit konečné rozhodnutí, bylo ministerstvo vnitra. Pokud okresní národní výbor poskytl dotčeným osobám potvrzení, že patří do kategorií vyjmenovaných v prvním článku druhého odstavce, pohlíželo se na ně v mezidobí jako na československé občany.⁶

1 První verze tohoto textu vyšla pod názvem „Germans or Jews? German-Speaking Jews in Poland and Czechoslovakia after World War II“ v časopise *Kwartalnik Historii Żydów / Jewish History Quarterly*, č. 2 (246) (2013), s. 348–362. Archivní výzkum pro tuto studii byl možný díky podpoře Nadace Alexandra von Humboldta.

2 Tato skutečnost je výslovně zmíněna v několika dokumentech a dekretech z července 1945 (viz ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, sv. II/1: *Duben–srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky, Zdeněk Susa 2011, dokumenty č. 86, 95, 263, 295E, 328, 347A a 364B). Některé tyto dokumenty explicitně uvádějí, že přiděly pro Němce byly vyměřeny podle „židovských přídělů“ z doby protektorátu.

3 Viz KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha, Auditorium 2009, s. 11–14.

4 Podmínky vysídlení Němců z poválečného Československa projednávala československá exilová vláda a bylo zřejmé, že Edvard Beneš ani členové Státní rady nejsou ochotni učinit úřední výjimku pro všechny německy hovořící Židy. Detailní rozbor tohoto jednání viz LÁ-NÍČEK, Jan: *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48: Beyond Idealisation and Condemnation*. New York, Palgrave 2013, s. 116–145.

5 JECH, Karel – KAPLAN, Karel (ed.): *Dekrety prezidenta republiky: Dokumenty*. Brno, Doplněk 2002, s. 345, dokument č. 21 – Ústavní dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.

6 *Tamtéž*.

V Polsku existoval pro německy hovořící Židy jiný právní rámec než v Československu. Polská vláda přiznala Židům status národnostní menšiny a právo na polské občanství. Už v červenci 1944 Polský výbor národního osvobození (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego – PKWN*) v Lublinu přijal zásadu, že „Židům, okupantem brutálně utlačovaným, bude nyní zaručeno právo znovu vybudovat svou existenci a mít rovná práva *de iure* i *de facto*“.⁷ Kolektivní právo Židů na polské občanství bylo též jasně vyjádřeno ve smlouvách, jež polská vláda (lublinský výbor) uzavřela s ukrajinskou, litevskou a běloruskou republikou Sovětského svazu a jež se týkaly přesídlení obyvatel v důsledku změn hranic. Podle těchto smluv měli být Poláci a Židé, kteří v době uzavření smlouvy pobývali na území těchto republik a kteří byli do 17. září 1939 polskými občany, vyměněni za Ukrajince, Bělorusy a Litevce z Polska v nových hranicích.⁸ Podle pokynů polského ministerstva vnitra a státní správy z července 1945 mělo být polské občanství potvrzeno těm osobám, které se staly obětmi nacistické perzekuce kvůli své národnosti či kvůli sňatku s osobou, jež byla diskriminována v důsledku své národnosti. Explicitně byla přitom řeč o dvou skupinách obyvatel: lidech pronásledovaných kvůli své židovské národnosti a Němcích, kteří se odmítli rozvést s židovským partnerem.⁹ Již 27. června 1945 ministerstvo vnitra vyňalo německy hovořící Židy z povinnosti nosit bílou pásku na rukávu, z nucených prací, z vyvlastnění majetku a násilného přesídlení.¹⁰

Navzdory těmto pokynům a dekretům týkajícím se Židů a „antifašistů“ bylo postavení německy hovořících Židů v obou zemích nejisté. V Československu přetrvávala otázka, zda by německy hovořící Židé měli být zahrnuti do „antifašistické“ kategorie. V Polsku zase nebylo jasné, zda by ti německy hovořící Židé, kteří byli původně občany Německé říše a žili v oblastech, jež nyní patřily Polsku, měli mít rovněž právo získat polské občanství.

Danou situaci dobře ilustruje vládní politika v Dolním Slezsku. Místní instituce řešily otázku německých Židů, kteří byli původně občany říše, od července do října 1945. Dochovaná korespondence dokládá zmatky, jež v této záležitosti (ještě v říjnu 1945) panovaly, i to, jak se osud německých Židů v každé oblasti odvíjel v závislosti na postojích jednotlivých místních úředníků. Korespondence se účastnil Židovský výbor ve Vratislavi, varšavský Ústřední výbor Židů v Polsku (*Centralny*

7 „Żydom po bestialsku tępieniem przez okupanta zapewniona zostanie odbudowa ich egzystencji oraz prawne i faktyczne równouprawienie.“ (GRZYBOWSKA, Anna (ed.): *Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze 1968, s. 8.)

8 Plné znění těchto dokumentů viz CIESIELSKI, Stanisław: *Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947*. Marburg – Wrocław, Herder-Institut – Willy-Brandt-Zentrum für Deutschland- und Europastudien an der Universität Wrocław 2006, dokumenty č. 3 a 4.

9 Srv. CICHOSK-GAJRAJ, Anna: *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–48*. Cambridge, Cambridge University Press 2014, s. 160 n.; HOFMANN, Andreas R.: *Die Nachkriegszeit in Schlesien: Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2000, s. 373 a 375.

10 Viz HIRSCH, Helga: *Gehen oder bleiben? Deutsche und polnische Juden in Schlesien und Pommern 1945–1957*. Göttingen, Wallstein 2011, s. 36.

Fronta lidí čekajících na distribuci pomoci od organizace UNRRA nebo Amerického židovského spojeného distribučního výboru (AJJDC, zkráceně Joint) v polské Vratislavi. Pro Židy bez polského nebo československého občanství byla tato podpora ze zahraničí často jediným zdrojem obživy, mnozí Židé z pohraničí se k ní však nedostali (foto Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Uniwersytet w Wrocławiu, Foto-Reportaż z życia Żydów na D. Śląsku, 1945–1946)

komitet Żydów w Polsce – CKŻP) a představitelé polské vlády buď na úrovni Dolního Slezska v Lehnici, nebo na místní úrovni v Jelení Hoře. Vratislavský Židovský výbor zaslal v červenci 1945 pokyny ohledně právního postavení německých Židů, „bývalých občanů“ Dolního Slezska, zmocněnci polské vlády pro Dolní Slezsko Stanisławu Piaskowskiemu. Informoval ho o rozhovorech na téma německých Židů, které vedl 27. června ve Varšavě se zástupci Ústředního výboru Židů v Polsku. Tento výbor představoval nejvyšší politickou instituci zastupující židovskou menšinu v Polsku až do roku 1949. Na základě těchto rozhovorů požádal Židovský výbor ve Vratislavi Piaskowského, aby německým Židům poskytl stejná práva, jakým se těšili Židé polští, v plném znění zákona.¹¹ V srpnu 1945 se na Piaskowského

11 *Archiwum Państwowe w Wrocławiu* (dále APW), fond (f.) Urząd Wojewódzki Wrocławski (dále UWW), VI/269, dopis Židovského výboru ve Vratislavi vládnímu zmocněnci pro Dolní Slezsko (*pełnomocnik Rządu R. P. na Okręg Administracyjny Dolnego Śląska*), doručen 30.7.1945.

obrátil místní zmocněnec polské vlády v Jelení Hoře s dotazem, jak přistupovat k Židům, kteří byli původně nebo stále občany jiného státu než Polska. Z dopisu je patrné, že většinou šlo o německé občany.¹² Přestože Piaskowski už měl pokyny od Židovského výboru ve Vratislavi, rozhodl se pro jistotu záležitost nejprve konzultovat s ministerstvem vnitra a státní správy. V dopise adresovaném této instituci z 23. srpna 1945 se zmínil, že židovské výbory v Dolním Slezsku nabízejí pomoc nejenom Židům s polským občanstvím, ale také Židům s občanstvím jiného státu, a tázal se, zda by se ke druhé skupině nemělo přistupovat jako k cizincům.¹³ Způsob, jakým svůj dotaz formuloval, jasně prozrazuje Piaskowského mínění, že němečtí Židé jsou cizinci a židovské výbory v Dolním Slezsku se dopouštějí protizákonného jednání. Vládní zmocněnec v Jelení Hoře však viděl záležitost jinak. V odpovědi Piaskowskému ze září 1945 se táže, zda má místní židovský výbor v Jelení Hoře povolení přijímat německé Židy za své členy.¹⁴ Pro případ, že nikoli, pak navrhuje poskytnout německým Židům doklady, které by je ochránily, a uzavírá: „Jsem přesvědčen, že stavět všechny tyto lidi na stejnou úroveň s Němci by bylo vůči nim nespravedlivé.“¹⁵

Zatímco Piaskowski v dopise ze srpna 1945 adresovaném ministerstvu vnitra a státní správy žehral na to, že se židovské výbory chovají k německým Židům příliš vstřícně, Ústřední výbor Židů v Polsku na věc pohlížel jinak. Ve zprávě z července 1945 si varšavští zástupci tohoto výboru, kteří navštívili Dolní Slezsko, stěžovali na situaci Židů v okresech Rychbach, Valbřich a Kladsko. Starosta Rychbachu dokonce místním Židům vyhrožoval přesídlením či uvězněním v bývalém pobočném táboře koncentračního tábora Gross-Rosen v obci Ludwikowice Kłodzkie. Narozdíl od místních Němců, kteří stále bydleli ve svých bytech, měli Židé potíž najít ubytování. Obtížně též sháněli práci, neboť často z principu odmítali pracovat pro německého zaměstnavatele. Kromě toho většina z nich trpěla podvýživou.¹⁶

Právní postavení německy hovořících Židů, kteří byli dříve občany říše, bylo tedy v Polsku sporné, zatímco německy hovořící Židé, kteří byli do září 1939 polskými občany, měli po válce – alespoň teoreticky – právo na to, aby jim polské občanství zůstalo. Naproti tomu v Československu německy hovořícím Židům, kteří měli československé občanství, hrozilo, že o toto občanství přijdou. Krom toho dokonce i na vládní úrovni uplatňovala různá ministerstva vůči německy hovořícím Židům

12 Tamtéž, dopis zmocněnce vlády Polské republiky v Jelení Hoře zmocněnci pro Dolní Slezsko v Lehnici z 2.8.1945.

13 Tamtéž, dopis zmocněnce polské vlády pro Dolní Slezsko pro ministerstvo vnitra a státní správy z 23.8.1945.

14 Židovské výbory v různých oblastech Dolního Slezska zaujímaly k přijímání německy hovořících Židů různý postoj (viz HIRSCH, H.: *Gehen oder bleiben?*, s. 40 n.; SZAYNOK, Bożena: *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku w latach 1945–1950*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2000, s. 28).

15 APW, f. UWW, VI/269, dopis zmocněnce polské vlády v Jelení Hoře zmocněnci pro Dolní Slezsko, doručeno 2.10.1945.

16 Tamtéž, zpráva delegace CKŽP zmocněnci polské vlády v Dolním Slezsku Stanisławu Piaskowskému z června 1945.

(1) REGISTRATION No. **001121014**

A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD

Original Duplicate

Elsnerova' Doris M. Single Married
 F. Widowed Divorced

(2) Family Name **Elsnerova' Doris** Other Given Names **očka B. S. B.**

(3) Birthdate **4. 11. 1924** Birthplace **Praha** Province **Praha** Country **Čechy**

(4) Marital Status **Married** (5) Claimed Nationality **C. S.**

(6) Number of Dependents: **no** Full Name of Father **Mr. Elsner Vitzhelm** Full Maiden Name of Mother **Jabernikova Frida**

(7) Religion (Optional) **C. S.**

(8) Number of Accompanying Family Members: **0**

(9) Number of Dependents: **no**

(10) Full Name of Father **Mr. Elsner Vitzhelm**

(11) Full Maiden Name of Mother **Jabernikova Frida**

(12) DESIRED DESTINATION **Praha** (13) LAST PERMANENT RESIDENCE OR RESIDENCE JANUARY 1, 1938 **Praha**

City or Village **Praha** Province **Čechy** City or Village **Praha** Province **Praha** Country **Čechy**

(14) Usual Trade, Occupation or Profession **zubní asistentka** (15) Performed in What Kind of Establishment **at home** (16) Other Trades or Occupations

(17) Languages Spoken in Order of Fluency **a. česky b. německy c. anglicky** (18) Do You Claim to be a Prisoner of War? **No**

(19) Amount and Kind of Currency in your Possession **none**

(20) Signature of Registrant: **Olga Husová** (21) Signature of Registrar: **Rothkirchenová** Date: **16. 11. 1945** Assembly Center No. **904**

(22) Destination or Reception Center:

(23) Code for Issue

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

(24) REMARKS **1. 11. 1945 - 15. 11. 1945 - 16. 11. 1945 - 17. 11. 1945 - 18. 11. 1945 - 19. 11. 1945 - 20. 11. 1945 - 21. 11. 1945 - 22. 11. 1945 - 23. 11. 1945 - 24. 11. 1945 - 25. 11. 1945 - 26. 11. 1945 - 27. 11. 1945 - 28. 11. 1945 - 29. 11. 1945 - 30. 11. 1945 - 1. 12. 1945 - 2. 12. 1945 - 3. 12. 1945 - 4. 12. 1945 - 5. 12. 1945 - 6. 12. 1945 - 7. 12. 1945 - 8. 12. 1945 - 9. 12. 1945 - 10. 12. 1945 - 11. 12. 1945 - 12. 12. 1945 - 13. 12. 1945 - 14. 12. 1945 - 15. 12. 1945 - 16. 12. 1945 - 17. 12. 1945 - 18. 12. 1945 - 19. 12. 1945 - 20. 12. 1945 - 21. 12. 1945 - 22. 12. 1945 - 23. 12. 1945 - 24. 12. 1945 - 25. 12. 1945 - 26. 12. 1945 - 27. 12. 1945 - 28. 12. 1945 - 29. 12. 1945 - 30. 12. 1945 - 31. 12. 1945 - 1. 1. 1946 - 2. 1. 1946 - 3. 1. 1946 - 4. 1. 1946 - 5. 1. 1946 - 6. 1. 1946 - 7. 1. 1946 - 8. 1. 1946 - 9. 1. 1946 - 10. 1. 1946 - 11. 1. 1946 - 12. 1. 1946 - 13. 1. 1946 - 14. 1. 1946 - 15. 1. 1946 - 16. 1. 1946 - 17. 1. 1946 - 18. 1. 1946 - 19. 1. 1946 - 20. 1. 1946 - 21. 1. 1946 - 22. 1. 1946 - 23. 1. 1946 - 24. 1. 1946 - 25. 1. 1946 - 26. 1. 1946 - 27. 1. 1946 - 28. 1. 1946 - 29. 1. 1946 - 30. 1. 1946 - 31. 1. 1946 - 1. 2. 1946 - 2. 2. 1946 - 3. 2. 1946 - 4. 2. 1946 - 5. 2. 1946 - 6. 2. 1946 - 7. 2. 1946 - 8. 2. 1946 - 9. 2. 1946 - 10. 2. 1946 - 11. 2. 1946 - 12. 2. 1946 - 13. 2. 1946 - 14. 2. 1946 - 15. 2. 1946 - 16. 2. 1946 - 17. 2. 1946 - 18. 2. 1946 - 19. 2. 1946 - 20. 2. 1946 - 21. 2. 1946 - 22. 2. 1946 - 23. 2. 1946 - 24. 2. 1946 - 25. 2. 1946 - 26. 2. 1946 - 27. 2. 1946 - 28. 2. 1946 - 29. 2. 1946 - 30. 2. 1946 - 31. 2. 1946 - 1. 3. 1946 - 2. 3. 1946 - 3. 3. 1946 - 4. 3. 1946 - 5. 3. 1946 - 6. 3. 1946 - 7. 3. 1946 - 8. 3. 1946 - 9. 3. 1946 - 10. 3. 1946 - 11. 3. 1946 - 12. 3. 1946 - 13. 3. 1946 - 14. 3. 1946 - 15. 3. 1946 - 16. 3. 1946 - 17. 3. 1946 - 18. 3. 1946 - 19. 3. 1946 - 20. 3. 1946 - 21. 3. 1946 - 22. 3. 1946 - 23. 3. 1946 - 24. 3. 1946 - 25. 3. 1946 - 26. 3. 1946 - 27. 3. 1946 - 28. 3. 1946 - 29. 3. 1946 - 30. 3. 1946 - 31. 3. 1946 - 1. 4. 1946 - 2. 4. 1946 - 3. 4. 1946 - 4. 4. 1946 - 5. 4. 1946 - 6. 4. 1946 - 7. 4. 1946 - 8. 4. 1946 - 9. 4. 1946 - 10. 4. 1946 - 11. 4. 1946 - 12. 4. 1946 - 13. 4. 1946 - 14. 4. 1946 - 15. 4. 1946 - 16. 4. 1946 - 17. 4. 1946 - 18. 4. 1946 - 19. 4. 1946 - 20. 4. 1946 - 21. 4. 1946 - 22. 4. 1946 - 23. 4. 1946 - 24. 4. 1946 - 25. 4. 1946 - 26. 4. 1946 - 27. 4. 1946 - 28. 4. 1946 - 29. 4. 1946 - 30. 4. 1946 - 31. 4. 1946 - 1. 5. 1946 - 2. 5. 1946 - 3. 5. 1946 - 4. 5. 1946 - 5. 5. 1946 - 6. 5. 1946 - 7. 5. 1946 - 8. 5. 1946 - 9. 5. 1946 - 10. 5. 1946 - 11. 5. 1946 - 12. 5. 1946 - 13. 5. 1946 - 14. 5. 1946 - 15. 5. 1946 - 16. 5. 1946 - 17. 5. 1946 - 18. 5. 1946 - 19. 5. 1946 - 20. 5. 1946 - 21. 5. 1946 - 22. 5. 1946 - 23. 5. 1946 - 24. 5. 1946 - 25. 5. 1946 - 26. 5. 1946 - 27. 5. 1946 - 28. 5. 1946 - 29. 5. 1946 - 30. 5. 1946 - 31. 5. 1946 - 1. 6. 1946 - 2. 6. 1946 - 3. 6. 1946 - 4. 6. 1946 - 5. 6. 1946 - 6. 6. 1946 - 7. 6. 1946 - 8. 6. 1946 - 9. 6. 1946 - 10. 6. 1946 - 11. 6. 1946 - 12. 6. 1946 - 13. 6. 1946 - 14. 6. 1946 - 15. 6. 1946 - 16. 6. 1946 - 17. 6. 1946 - 18. 6. 1946 - 19. 6. 1946 - 20. 6. 1946 - 21. 6. 1946 - 22. 6. 1946 - 23. 6. 1946 - 24. 6. 1946 - 25. 6. 1946 - 26. 6. 1946 - 27. 6. 1946 - 28. 6. 1946 - 29. 6. 1946 - 30. 6. 1946 - 31. 6. 1946 - 1. 7. 1946 - 2. 7. 1946 - 3. 7. 1946 - 4. 7. 1946 - 5. 7. 1946 - 6. 7. 1946 - 7. 7. 1946 - 8. 7. 1946 - 9. 7. 1946 - 10. 7. 1946 - 11. 7. 1946 - 12. 7. 1946 - 13. 7. 1946 - 14. 7. 1946 - 15. 7. 1946 - 16. 7. 1946 - 17. 7. 1946 - 18. 7. 1946 - 19. 7. 1946 - 20. 7. 1946 - 21. 7. 1946 - 22. 7. 1946 - 23. 7. 1946 - 24. 7. 1946 - 25. 7. 1946 - 26. 7. 1946 - 27. 7. 1946 - 28. 7. 1946 - 29. 7. 1946 - 30. 7. 1946 - 31. 7. 1946 - 1. 8. 1946 - 2. 8. 1946 - 3. 8. 1946 - 4. 8. 1946 - 5. 8. 1946 - 6. 8. 1946 - 7. 8. 1946 - 8. 8. 1946 - 9. 8. 1946 - 10. 8. 1946 - 11. 8. 1946 - 12. 8. 1946 - 13. 8. 1946 - 14. 8. 1946 - 15. 8. 1946 - 16. 8. 1946 - 17. 8. 1946 - 18. 8. 1946 - 19. 8. 1946 - 20. 8. 1946 - 21. 8. 1946 - 22. 8. 1946 - 23. 8. 1946 - 24. 8. 1946 - 25. 8. 1946 - 26. 8. 1946 - 27. 8. 1946 - 28. 8. 1946 - 29. 8. 1946 - 30. 8. 1946 - 31. 8. 1946 - 1. 9. 1946 - 2. 9. 1946 - 3. 9. 1946 - 4. 9. 1946 - 5. 9. 1946 - 6. 9. 1946 - 7. 9. 1946 - 8. 9. 1946 - 9. 9. 1946 - 10. 9. 1946 - 11. 9. 1946 - 12. 9. 1946 - 13. 9. 1946 - 14. 9. 1946 - 15. 9. 1946 - 16. 9. 1946 - 17. 9. 1946 - 18. 9. 1946 - 19. 9. 1946 - 20. 9. 1946 - 21. 9. 1946 - 22. 9. 1946 - 23. 9. 1946 - 24. 9. 1946 - 25. 9. 1946 - 26. 9. 1946 - 27. 9. 1946 - 28. 9. 1946 - 29. 9. 1946 - 30. 9. 1946 - 31. 9. 1946 - 1. 10. 1946 - 2. 10. 1946 - 3. 10. 1946 - 4. 10. 1946 - 5. 10. 1946 - 6. 10. 1946 - 7. 10. 1946 - 8. 10. 1946 - 9. 10. 1946 - 10. 10. 1946 - 11. 10. 1946 - 12. 10. 1946 - 13. 10. 1946 - 14. 10. 1946 - 15. 10. 1946 - 16. 10. 1946 - 17. 10. 1946 - 18. 10. 1946 - 19. 10. 1946 - 20. 10. 1946 - 21. 10. 1946 - 22. 10. 1946 - 23. 10. 1946 - 24. 10. 1946 - 25. 10. 1946 - 26. 10. 1946 - 27. 10. 1946 - 28. 10. 1946 - 29. 10. 1946 - 30. 10. 1946 - 31. 10. 1946 - 1. 11. 1946 - 2. 11. 1946 - 3. 11. 1946 - 4. 11. 1946 - 5. 11. 1946 - 6. 11. 1946 - 7. 11. 1946 - 8. 11. 1946 - 9. 11. 1946 - 10. 11. 1946 - 11. 11. 1946 - 12. 11. 1946 - 13. 11. 1946 - 14. 11. 1946 - 15. 11. 1946 - 16. 11. 1946 - 17. 11. 1946 - 18. 11. 1946 - 19. 11. 1946 - 20. 11. 1946 - 21. 11. 1946 - 22. 11. 1946 - 23. 11. 1946 - 24. 11. 1946 - 25. 11. 1946 - 26. 11. 1946 - 27. 11. 1946 - 28. 11. 1946 - 29. 11. 1946 - 30. 11. 1946 - 31. 11. 1946 - 1. 12. 1946 - 2. 12. 1946 - 3. 12. 1946 - 4. 12. 1946 - 5. 12. 1946 - 6. 12. 1946 - 7. 12. 1946 - 8. 12. 1946 - 9. 12. 1946 - 10. 12. 1946 - 11. 12. 1946 - 12. 12. 1946 - 13. 12. 1946 - 14. 12. 1946 - 15. 12. 1946 - 16. 12. 1946 - 17. 12. 1946 - 18. 12. 1946 - 19. 12. 1946 - 20. 12. 1946 - 21. 12. 1946 - 22. 12. 1946 - 23. 12. 1946 - 24. 12. 1946 - 25. 12. 1946 - 26. 12. 1946 - 27. 12. 1946 - 28. 12. 1946 - 29. 12. 1946 - 30. 12. 1946 - 31. 12. 1946 - 1. 1. 1947 - 2. 1. 1947 - 3. 1. 1947 - 4. 1. 1947 - 5. 1. 1947 - 6. 1. 1947 - 7. 1. 1947 - 8. 1. 1947 - 9. 1. 1947 - 10. 1. 1947 - 11. 1. 1947 - 12. 1. 1947 - 13. 1. 1947 - 14. 1. 1947 - 15. 1. 1947 - 16. 1. 1947 - 17. 1. 1947 - 18. 1. 1947 - 19. 1. 1947 - 20. 1. 1947 - 21. 1. 1947 - 22. 1. 1947 - 23. 1. 1947 - 24. 1. 1947 - 25. 1. 1947 - 26. 1. 1947 - 27. 1. 1947 - 28. 1. 1947 - 29. 1. 1947 - 30. 1. 1947 - 31. 1. 1947 - 1. 2. 1947 - 2. 2. 1947 - 3. 2. 1947 - 4. 2. 1947 - 5. 2. 1947 - 6. 2. 1947 - 7. 2. 1947 - 8. 2. 1947 - 9. 2. 1947 - 10. 2. 1947 - 11. 2. 1947 - 12. 2. 1947 - 13. 2. 1947 - 14. 2. 1947 - 15. 2. 1947 - 16. 2. 1947 - 17. 2. 1947 - 18. 2. 1947 - 19. 2. 1947 - 20. 2. 1947 - 21. 2. 1947 - 22. 2. 1947 - 23. 2. 1947 - 24. 2. 1947 - 25. 2. 1947 - 26. 2. 1947 - 27. 2. 1947 - 28. 2. 1947 - 29. 2. 1947 - 30. 2. 1947 - 31. 2. 1947 - 1. 3. 1947 - 2. 3. 1947 - 3. 3. 1947 - 4. 3. 1947 - 5. 3. 1947 - 6. 3. 1947 - 7. 3. 1947 - 8. 3. 1947 - 9. 3. 1947 - 10. 3. 1947 - 11. 3. 1947 - 12. 3. 1947 - 13. 3. 1947 - 14. 3. 1947 - 15. 3. 1947 - 16. 3. 1947 - 17. 3. 1947 - 18. 3. 1947 - 19. 3. 1947 - 20. 3. 1947 - 21. 3. 1947 - 22. 3. 1947 - 23. 3. 1947 - 24. 3. 1947 - 25. 3. 1947 - 26. 3. 1947 - 27. 3. 1947 - 28. 3. 1947 - 29. 3. 1947 - 30. 3. 1947 - 31. 3. 1947 - 1. 4. 1947 - 2. 4. 1947 - 3. 4. 1947 - 4. 4. 1947 - 5. 4. 1947 - 6. 4. 1947 - 7. 4. 1947 - 8. 4. 1947 - 9. 4. 1947 - 10. 4. 1947 - 11. 4. 1947 - 12. 4. 1947 - 13. 4. 1947 - 14. 4. 1947 - 15. 4. 1947 - 16. 4. 1947 - 17. 4. 1947 - 18. 4. 1947 - 19. 4. 1947 - 20. 4. 1947 - 21. 4. 1947 - 22. 4. 1947 - 23. 4. 1947 - 24. 4. 1947 - 25. 4. 1947 - 26. 4. 1947 - 27. 4. 1947 - 28. 4. 1947 - 29. 4. 1947 - 30. 4. 1947 - 31. 4. 1947 - 1. 5. 1947 - 2. 5. 1947 - 3. 5. 1947 - 4. 5. 1947 - 5. 5. 1947 - 6. 5. 1947 - 7. 5. 1947 - 8. 5. 1947 - 9. 5. 1947 - 10. 5. 1947 - 11. 5. 1947 - 12. 5. 1947 - 13. 5. 1947 - 14. 5. 1947 - 15. 5. 1947 - 16. 5. 1947 - 17. 5. 1947 - 18. 5. 1947 - 19. 5. 1947 - 20. 5. 1947 - 21. 5. 1947 - 22. 5. 1947 - 23. 5. 1947 - 24. 5. 1947 - 25. 5. 1947 - 26. 5. 1947 - 27. 5. 1947 - 28. 5. 1947 - 29. 5. 1947 - 30. 5. 1947 - 31. 5. 1947 - 1. 6. 1947 - 2. 6. 1947 - 3. 6. 1947 - 4. 6. 1947 - 5. 6. 1947 - 6. 6. 1947 - 7. 6. 1947 - 8. 6. 1947 - 9. 6. 1947 - 10. 6. 1947 - 11. 6. 1947 - 12. 6. 1947 - 13. 6. 1947 - 14. 6. 1947 - 15. 6. 1947 - 16. 6. 1947 - 17. 6. 1947 - 18. 6. 1947 - 19. 6. 1947 - 20. 6. 1947 - 21. 6. 1947 - 22. 6. 1947 - 23. 6. 1947 - 24. 6. 1947 - 25. 6. 1947 - 26. 6. 1947 - 27. 6. 1947 - 28. 6. 1947 - 29. 6. 1947 - 30. 6. 1947 - 31. 6. 1947 - 1. 7. 1947 - 2. 7. 1947 - 3. 7. 1947 - 4. 7. 1947 - 5. 7. 1947 - 6. 7. 1947 - 7. 7. 1947 - 8. 7. 1947 - 9. 7. 1947 - 10. 7. 1947 - 11. 7. 1947 - 12. 7. 1947 - 13. 7. 1947 - 14. 7. 1947 - 15. 7. 1947 - 16. 7. 1947 - 17. 7. 1947 - 18. 7. 1947 - 19. 7. 1947 - 20. 7. 1947 - 21. 7. 1947 - 22. 7. 1947 - 23. 7. 1947 - 24. 7. 1947 - 25. 7. 1947 - 26. 7. 1947 - 27. 7. 1947 - 28. 7. 1947 - 29. 7. 1947 - 30. 7. 1947 - 31. 7. 1947 - 1. 8. 1947 - 2. 8. 1947 - 3. 8. 1947 - 4. 8. 1947 - 5. 8. 1947 - 6. 8. 1947 - 7. 8. 1947 - 8. 8. 1947 - 9. 8. 1947 - 10. 8. 1947 - 11. 8. 1947 - 12. 8. 1947 - 13. 8. 1947 - 14. 8. 1947 - 15. 8. 1947 - 16. 8. 1947 - 17. 8. 1947 - 18. 8. 1947 - 19. 8. 1947 - 20. 8. 1947 - 21. 8. 1947 - 22. 8. 1947 - 23. 8. 1947 - 24. 8. 1947 - 25. 8. 1947 - 26. 8. 1947 - 27. 8. 1947 - 28. 8. 1947 - 29. 8. 1947 - 30. 8. 1947 - 31. 8. 1947 - 1. 9. 1947 - 2. 9. 1947 - 3. 9. 1947 - 4. 9. 1947 - 5. 9. 1947 - 6. 9. 1947 - 7. 9. 1947 - 8. 9. 1947 - 9. 9. 1947 - 10. 9. 1947 - 11. 9. 1947 - 12. 9. 1947 - 13. 9. 1947 - 14. 9. 1947 - 15. 9. 1947 - 16. 9. 1947 - 17. 9. 1947 - 18. 9. 1947 - 19. 9. 1947 - 20. 9. 1947 - 21. 9. 1947 - 22. 9. 1947 - 23. 9. 1947 - 24. 9. 1947 - 25. 9. 1947 - 26. 9. 1947 - 27. 9. 1947 - 28. 9. 1947 - 29. 9. 1947 - 30. 9. 1947 - 31. 9. 1947 - 1. 10. 1947 - 2. 10. 1947 - 3. 10. 1947 - 4. 10. 1947 - 5. 10. 1947 - 6. 10. 1947 - 7. 10. 1947 - 8. 10. 1947 - 9. 10. 1947 - 10. 10. 1947 - 11. 10. 1947 - 12. 10. 1947 - 13. 10. 1947 - 14. 10. 1947 - 15. 10. 1947 - 16. 10. 1947 - 17. 10. 1947 - 18. 10. 1947 - 19. 10. 1947 - 20. 10. 1947 - 21. 10. 1947 - 22. 10. 1947 - 23. 10. 1947 - 24. 10. 1947 - 25. 10. 1947 - 26. 10. 1947 - 27. 10. 1947 - 28. 10. 1947 - 29. 10. 1947 - 30. 10. 1947 - 31. 10. 1947 - 1. 11. 1947 - 2. 11. 1947 - 3. 11. 1947 - 4. 11. 1947 - 5. 11. 1947 - 6. 11. 1947 - 7. 11. 1947 - 8. 11. 1947 - 9. 11. 1947 - 10. 11. 1947 - 11. 11. 1947 - 12. 11. 1947 - 13. 11. 1947 - 14. 11. 1947 - 15. 11. 1947 - 16. 11. 1947 - 17. 11. 1947 -**

neznáme, víme však, že československá vláda nebyla ochotna vydat jednoznačné prohlášení, které by okresním národním výborům pomohlo rozhodnout, zda má být německy hovořícím Židům po dobu, než obdrží konečné oznámení o svém občanství, poskytnuta dočasná ochrana.

Tato skutečnost je též patrná z pokynů ke klasifikaci německy hovořících obyvatel z pera tehdejšího místopředsedy vlády a předsedy Národní fronty Klementa Gottwalda. Směrnice, které představil na veřejném zasedání Zemského národního výboru v Brně v květnu 1945, rozdělovaly německy hovořící občany do čtyř kategorií. První zahrnovala Němce, kteří se přistěhovali do Československa před rokem 1938, avšak nebyli československými občany; pokud se nedopustili žádného trestného činu proti českým zájmům, měli být vysídleni ze země a měl jim být zabaven majetek, v případě spáchání trestných činů měli být nejprve souzeni lidovými soudy.¹⁹ Další tři kategorie se týkaly „našich Němců“, tj. československých občanů, jejichž mateřským jazykem byla němčina. Pokud byli shledáni vinnými z trestných činů proti českým zájmům, měli být souzeni a potrestáni. Ti, kteří „se zvláště neprovinili“, měli být posláni na nucené práce a bylo „nutno postavit je na úroveň Židů v nacistickém režimu“, přičemž jejich majetek měl být zabaven. Pouze poslední kategorie zahrnovala místní Němce, kteří nepodporovali Hitlerův režim a aktivně se podíleli na odboji či zakusili nacistické vězňení. Takovíto lidé podle Gottwalda mohli získat československé občanství, museli „svou činnost (před válkou a po ní – pozn. autorky) však prokázat“. Židům bylo věnováno zvláštní ustanovení: „Židé, pokud se (při sčítání lidu v roce 1930 – pozn. autorky) hlásili a jednali jako Češi, budou považováni za příslušníky českého národa, ti Židé, jež (*sic*) se hlásili k německé národnosti, budou rozčleněni podle své činnosti jako Němci.“²⁰ Německy hovořící Židé tedy mohli snadno spadnout do kategorie těch, kteří nebyli přímo vinni a s nimiž se mělo zacházet jako s Židy za nacistického režimu. Přestože to Gottwald nezmínil explicitně, myslel nejspíš zacházení s Židy před deportacemi, tedy tu část šoa, které byli Češi bezprostředně svědky.

Polské orgány, pokud je mi známo, nikdy takto otevřeně neprohlásily, že by se s Němci v poválečném Polsku mělo zacházet jako s Židy během války. Některá diskriminační opatření vůči poválečnému německému obyvatelstvu v Polsku byla sice nacistickou diskriminací Židů zjevně inspirována,²¹ přesto by prohlášení podobné tomu, jaké užil Gottwald ve své řeči, nebylo v této zemi politicky přijatelné. Jelikož Poláci velice dobře znali konečný cíl nacistického nakládání s Židy a protože mnozí byli svědky jejich masového vraždění, přirovnat současné zacházení s Němci

19 O trestání nacistických kolaborantů viz FROMMER, Benjamin: *Národní očista: Retribuce v poválečném Československu*. Praha, Academia 2010.

20 Plné znění Gottwaldovy kategorizace viz ARBURG, A. von – STANĚK, T. (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1950*, sv. II/1, s. 311–313 (zde s. 313), dokument č. 67 – Zápis z 6. schůze předsednictva ZNV v Brně (výňatky), 22.5.1945.

21 Viz ROMANOW, Zenon: *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1947*. Słupsk, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku 1992, s. 48 n.; LINEK, Bernard: *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1950*. Opole, Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski 2000, s. 188–195.

ke způsobu jednání s Židy za války by bylo chápáno jako výzva k jejich likvidaci.

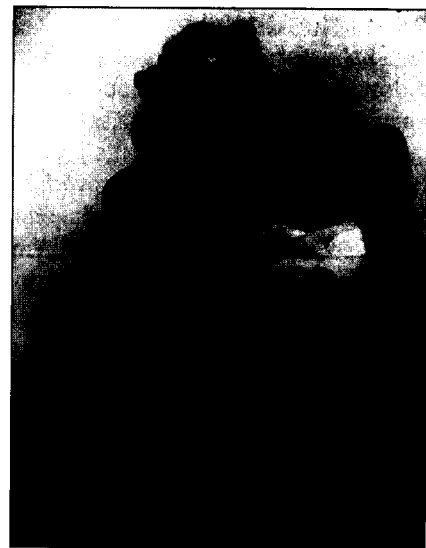
Zdá se, že v prvních dnech a týdnech po skončení války panoval při posuzování národnosti v Československu i Polsku takový zmatek, že o osudu dotyčných lidí mohla rozhodovat místní samospráva, či dokonce jednotliví úředníci. Právě v těchto prvních týdnech docházelo v tom ohledu snad k největším tragédiím. Židovský výbor v Gdaňském vojvodství zaslal 2. července 1945 tamnímu vojvodovi dopis se stížností, že s německými Židy se zachází stejně jako s Němci, se všemi důsledky z toho pramenícími, včetně zabavování jejich majetku, nucených prací i přesídlování.²²

Na druhou stranu někteří z přeživších šoa, kterým se podařilo dostat domů hned po válce, těžili z všeobecné euforie vyvolané osvobozením i z empatie některých úředníků a ze skutečnosti, že tito činitelé ještě neměli přesné instrukce, jak s těmito Židy zacházet. Jasně je to vidět na příkladu sester Edity a Doris Elsnerových z Prahy (narodily se v roce 1921, respektive 1924), jejichž matka byla německá křesťanka. Edita přežila šoa v Terezíně²³ a do Prahy se vrátila okamžitě po osvobození na začátku května 1945. Bez problémů znovu získala československé státní občanství, stala se členkou Svazu osvobozených politických vězňů a obdržela invalidní důchod. Doris se v Terezíně provdala, a když byl její manžel povolán do transportu do Osvětimi, dobrovolně se k němu připojila. Přežila nejenom Osvětim, ale také několik pracovních táborů. Nakonec se vrátila z Bergen-Belsenu několik týdnů po válce, jako mladá vdova. Tou dobou již úřady její doklady pečlivě zkoumaly. Německá národnost (uvedená ve sčítání lidu v roce 1930, který vyplnili její rodiče) jí znemožňovala členství ve Svazu osvobozených politických vězňů a několik měsíců musela Doris čekat na rozhodnutí o udělení občanství. Než je získala, s obtížemi držela byt, který spolu s matkou obývala a který jednoho dne našla po návratu z kina zapečetěný coby německý majetek.²⁴

22 Viz BERENDT, Grzegorz: *Żydzi na Gdańskim Rozdrożu 1945–1950*. Gdańsk, Uniwersytet Gdański 2000, s. 41 n.

23 Obě sestry byly deportovány do Terezína v září 1942 (transport Bg 864). Údaje lze najít v databázi obětí šoa sestavené Institutem Terezínské iniciativy v Praze.

24 Doris Donovalová. In: ČERMÁKOVÁ, Barbora – WEBER, David (ed.): *Československu věrni zůstali: Životopisné rozhovory s německými antifašisty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Doris Elsnerová, provdaná Donovalová, s dcerou v roce 1948 (foto z publikace B. Čermákové a D. Webera *Československu věrni zůstali*, s. 260)

Pro mnoho německy hovořících Židů bylo zachování či znovuudělení československého občanství spojeno se značnými obtížemi. Podle odhadu tajemníka Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské Kurta Wehleho šlo zhruba o dva tisíce osob²⁵ (z celkových zhruba dvaceti tisíc Židů v českých zemích). Jedinečná sbírka rozhovorů s přeživšími šoa uložená v Židovském muzeu v Praze obsahuje mimo jiné osm výpovědí německy hovořících Židů, kteří museli na rozhodnutí o udělení československého občanství čekat měsíce.²⁶ Všichni popisovali vztek, šok a zoufalství, které cítili, když se dozvěděli, že byli zařazeni do kategorie německých nepřátel navzdory obrovskému utrpení, jímž za nacistického režimu prošli. Jak prohlásil Kurt Wehle na pražské konferenci zástupců všech židovských obcí v českých zemích v říjnu 1947, někteří německy hovořící Židé navíc museli nosit na rukávu Němcům určenou bílou pásku a vztahovaly se na ně omezené „židovské přiděly“ jídla vyhrazené pro Němce v poválečné době.²⁷

Zamítnutí žádosti o československé občanství mělo pro německy hovořící Židy dalekosáhlé důsledky. V takovém případě kupříkladu nedostávali od státu žádnou penzi, přestože mnozí už byli příliš staří nebo neschopní práce. Jak je patrné z dopisu Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské z června 1946 adresovaného Úřadu předsednictva vlády, mnoho bývalých státních zaměstnanců z řad Židů, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti, nedostávalo od státu finanční podporu, protože stále čekali na rozhodnutí ministerstva vnitra ohledně jejich občanství. Většina z těchto Židů přežila pobyt v nacistických koncentračních táborech a také přišla o své domovy, mnozí navíc ztratili rodinu a široké příbuzenstvo, které by jim jinak vypomohlo. Na podporu jejich žádostí vybrali představitelé rady případy renomovaných profesorů, kteří před válkou vyučovali na Německé univerzitě v Praze. Uvedli jich šest, mimo jiné Alfreda Kohna (1867–1959), předválečného přednostu Histologického ústavu Lékařské fakulty Univerzity Karlovy a průkopníka v oblasti příštítých tělísek, a Emila Utitze (1883–1956), v Praze narozeného filozofa a psychologa, jenž před válkou

AV ČR, v.v.i. 2008, s. 235–267; viz také *Židovské muzeum v Praze*, sbírka rozhovorů oddělení pro dějiny šoa, rozhovor č. 580, s Doris Donovalovou (rozenou Elsnerovou) z 21.8.1997.

25 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), f. 425 (Židovské organizace), karton 226, svazek 1 (dále psáno ve formě 425-226-1), projev Kurta Wehleho, část 10. Projev není datován, na začátku je však zmínka, že byl sepsán pro druhou konferenci zástupců židovských obcí v českých zemích, která se konala 26. října 1947.

26 *Židovské muzeum v Praze*, sbírka rozhovorů oddělení pro dějiny šoa, rozhovory č. 266, 374, 382, 404, 435, 580, 707 a 1005. Podrobný popis poválečné diskriminace, s níž se setkala jedna německy hovořící Židovka z Karlových Varů, viz HANKOVÁ, Monika; Klara Fischer-Pollak (1899–1970): (Po)válečné osudy židovské lékařky z Karlových Varů. In: HAMÁČKOVÁ, Vlastimila – HANKOVÁ, Monika – LHOTOVÁ, Markéta (ed.): *Židé v Čechách*, sv. 2: *Sborník příspěvků ze semináře konaného v září 2008 v Nýrsku*. Praha, Židovské muzeum v Praze 2009, s. 50–70.

27 ABS, 425-226-1, projev Kurta Wehleho, část 9, 26.10.1947. Českoslovenští německy hovořící Židé byli oficiálně zbaveni povinnosti nosit bílou pásku, která se vztahovala na československé Němce, až v listopadu 1945 (viz ARBURG, A. von – STANĚK, T. (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1950*, sv. II/1, s. 170).

působil v německém Rostocku, Halle a v Praze a byl vůdčí osobností intelektuálního života v terezínském ghettu, kde měl také na starosti knihovnu. Tito lidé spolu s dalšími německy hovořícími Židy, kteří byli do války zaměstnáni u pošty či drah (jež vlastnil československý stát), se nyní ocitli bez jakékoliv finanční podpory a čekali na rozhodnutí o udělení občanství.²⁸

Další překážky integrace německy hovořících Židů

Další oblastí, která působila úředníkům v Československu i Polsku byrokratické potíže, byla smíšená manželství mezi Židy a Němci. Děti židovsko-německého páru či německý partner židovské osoby představovali ještě komplikovanější problém než samotní německy hovořící Židé. Takový vztah se podle všeho jevil ještě podezřeleji než sňatek mezi Polákem a Němcem či Čechem a Němcem. Dopis Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské z listopadu 1946 naznačuje, že žádosti o československé občanství byly kladně vyřizovány pouze v případě sňatku židovského muže a německé ženy. Pokud šlo o manželství Němce a Židovky, byly žádosti zamítány. Členové rady v dopise adresovaném ministerstvu vnitra vyjádřili nad touto zavedenou praxí překvapení. Argumentovali tím, že německý manžel, který se za nacistického režimu odmítl rozvést s Židovkou, tímto krokem jasně prokázal nesouhlas s nacistickou ideologií. Dopis jmenovitě uváděl dva takové manželské páry z Plzeňského kraje, jimž byla žádost o občanství zamítnuta.²⁹ V některých případech nicméně Nejvyšší správní soud v Praze odmítl také německé manželky židovských mužů, které po válce žádaly o československé občanství. V listopadu 1947 obdržela jedna německá manželka oznámení, že žádost o občanství jí byla zamítnuta, přestože se za války odmítla rozvést se svým židovským mužem, přišla o byt a její manžel a dva synové byli v letech 1943 až 1945 internováni v koncentračních táborech.³⁰

V Polsku se rozvinula podobná debata o potomcích německo-židovských rodičů. Ti směli žádat o polské občanství pouze v případě, že byli zařazeni do kategorie Židů. Jak napovídá případ z Jelení Hory, některé polské úřady se zdráhaly pohlížet

28 *Národní archiv*, Praha (dále NA), f. Úřad předsednictva vlády, běžná spisovna 1945–1959, karton (k.) 181, inventární číslo (inv. č. 2405), signatura (sign.) 406, dopis Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské Úřadu předsednictva vlády z 20.6.1946. Podobně si v dopise československému premiérovi Zdeňku Fierlingerovi stěžoval ředitel československé pobočky Amerického židovského spojeného distribučního výboru (*American Jewish Joint Distribution Committee*, zkráceně zvaný *Joint*) Harald Trobe na skutečnost, že československý stát odmítá finančně zaopatřit československé Židy německé národnosti – tj. národnosti, k níž se přihlásili při sčítání lidu v roce 1930 (ABS, 425-212-1, dopis Harald Trobeho Zdeňku Fierlingerovi z 16.1.1946).

29 NA, f. Úřad předsednictva vlády, běžná spisovna 1945–59, inv. č. 4752, sign. 1364, dopis Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské ministerstvu vnitra z 15.11.1946.

30 Zákon je tvrdý, leč jeho vykladači jej ještě tvrdším činí. In: *Věstník židovských náboženských obcí*, roč. 10, č. 5 (1948), s. 51.

na tyto osoby jako na Židy s odůvodněním, že Polsko nepřijalo rasistické norimberské zákony.³¹ Jedinečný příklad těžkostí, jimž partneři v takovýchto manželstvích čelili, přináší svědectví Emmy Grūnpeterové, narozené roku 1909 v Katovicích.³² Emma roku 1931 konvertovala k judaismu a provdala se za Žida, s nímž měla dceru. Po vypuknutí války opakovaně čelila nátlaku, aby se rozvedla. V roce 1943 byla postavena před rozhodnutí buď přistoupit na rozvod, anebo odejít s dcerou do ghetta. Rozvod nadále odmítala a dělala, co bylo v jejích silách, aby zachránila život manželovi. Snášely se na ni nadávky jako „židovská kráva“ či „židovská děvka“ (*szmata żydowska*). Manžel zahynul v koncentračním táboře Flossenbug, Emma se dočkala osvobození sovětskou armádou v hornoslezském Będzinu. Místní Poláci ji okamžitě udali, že je Němka, a spolu s dcerou byla nasazena na nucené práce. Když tvrdila, že je Židovka, odvětili jí: „Taková Židovka, ale s manželem-Židem neodešla.“³³

Tento příklad ukazuje, že běžná praxe stála často v ostrém kontrastu s oficiální státní politikou. Ačkoliv někteří německy hovořící Židé měli zákonné právo v Polsku či v Československu zůstat, jejich každodenní zkušenost je mnohdy přivedla k názoru, že jediným východiskem z jejich neutěšené situace je emigrace. Jednu z největších překážek pro ně představoval jazyk. Například přeživší šoa Karla Wolffová vzpomíná, jak poté co ji jednou po válce oslovili ve Vratislavi dva neznámí muži, pokusila se raději využít své znalosti biblické hebrejštiny z pesachové liturgie, než aby se vystavila nebezpečí a promluvila německy. Posléze se ukázalo, že oni mužové byli shodou náhod rovněž Židé a právě přijeli vlakem ze Sovětského svazu.³⁴ Podobné zkušenosti zažívali též Židé z Prahy a pohraničních oblastí Československa. Někteří německy hovořící Židé, kteří vůbec neuměli česky, kráčeli ulicemi Prahy či pohraničních měst jako němí. Mluvit na veřejnosti německy bylo, zejména v prvních měsících po válce, nebezpečné a mohlo to být vnímáno jako provokace.³⁵ Předseda Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské Arnošt Frischer v červenci 1945 oznamoval v dopise sionistickému činiteli ze severních Čech Fritzovi Ullmannovi, jenž před válkou utekl do zahraničí, že by mu snadno zajistil práci

31 APW, f. UWV, VI/269, dopis okresní policejní stanice v Jelení Hoře Židovskému výboru v Jelení Hoře z 15.9.1945.

32 Ráda bych vyjádřila vřelé poděkování historičce Natalii Aleksionové, která toto svědectví objevila při své práci v archivu Amerického muzea Památníku holokaustu (*United States Holocaust Memorial Museum*) ve Washingtonu, D.C., a velkoryse mi je zaslala.

33 „Taka Żydówka, a jednak nie poszła pani z mężem Żydem.“ (*United States Holocaust Memorial Museum*, Washington, D.C., f. Archiwum ŻIH, Relacje, Zeznania Ocalałych Żydów, sign. 301/1560, Emma Grūnpeter.

34 Viz WOLFF, Karla: *Ich blieb zurück: Die Überlebensgeschichte der Tochter einer christlichen Mutter und eines jüdischen Vaters im Nazideutschland und ihr Neuanfang in Israel*. Heppenheim, Evangelischer Arbeitskreis Kirche und Israel in Hessen und Nassau 1990, s. 27.

35 Svědčí o tom například policejní hlášení z Brna sepsané pro ministerstvo vnitra, v němž policie popisuje rozhovory české veřejnosti nad brněnskými Židy, kteří v místních ulicích hovořili německy (viz ARBURG, A. von – STANĚK, T. (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1950*, sv. II/1, s. 430 n., dokument č. 144 – Na HV SNB sestavená „Informace pro pana ministra“, 6.6.1945.

ŽADOSTI ŽIDOVSKÝCH OBČÍ V ZEMÍCH ČESKÉ A MORAVSKOSLEZSKÉ
PRAHA V., MAŠLOVA 12.

Tit. _____ Vše: Vypлата sasepatrovačích politiků
II. odbor, _____ Židovským pensistům.

P r a h a III.,
Straková akademie.

Číslo jednací 1573
Dne 20.6.1946

Dne 19.6.1946 obrátili jsme se na ministerstvo financí v této věci:

Někteří státní zaměstnanci židovského vyznání neb židovského původu, kteří se vrátili z nacistických koncentračních táborů, jsou nuceni obracet se na naše sociální instituce s prosbou o pomoc, poněvadž jim nejsou vypláceny jejich odpočívá a sasepatrovačí platy. Jsou to osoby, jejichž žádosti o zachování čs. státního občanství nebyly dopředu (bez jejich sevízení) vyřízeny. Jedná se zejména o dřívější státní úředníky, kteří se hlásili k německé národnosti roku 1930 vyhovující tehdejší právní předpisům. Poněvadž to jsou lidé nebo osoby židovského původu, napadá na ně ani stín podezření, že by se byli provinili proti českému nebo slovenskému národu. Vždyť se stali sami obětmi nacistického běsnění.

Tito dřívější státní zaměstnanci jsou v tísnivé a soufale situaci. Byli vždy odkázáni na své aluzné nebo na penzi, aspoň nemají, když někdo snad s nimi něco měl tak to dávno před odtransportováním do Terezína spotřeboval. Většinou přišli při své deportaci i o bytová zařízení.

Mezi postihovými se vyskytují osoby světového jména, dobře známí vědci na zahraničních univerzitách, kteří kdysi přispěli k tomu, aby pověst vždy československé ve světě byla dobrou. Uvádíme na příklad:

Univ. prof. RUDR. Alfred Kohn, Praha II., Ječná 9, histolog světového jména, spolubývatel vnitřní sekce, narozen 1867, nedostává od 1. dubna 1946 penzi;

Univ. prof. JUDR. Egon Weiss, Praha XIX., Alešova 11, spolunátor osnovy nového československého občanského zákona, jenž má již osvědčení o čs. státní občanství, kterému se však přesto nevypláci penze;

Univ. prof. PhDr. Emil Utitz, Praha XVI., Na Václavce 15, narozen 1883, v penzi od 15. března 1939, 30.7.1942 deportován do Terezína, kde stal též po osvobození a likvidoval tamní cennou knihovnu. Jest od srpna 1945 bez prostředků;

Univ. prof. PhDr. Artur Stein, Praha VII., U smaltovny 22, narozen 1871, byl 3 roky v Terezíně a jest bez penze;

Docent Dr. Josef Körner, Rostoky č. 566, narozen 1888, středoškolský profesor v.v., jehož manželka a dítě jsou české národnosti. Byl v Terezíně od 2. února 1945, Zemské finanční ředitelství mu odmítlo dne 26.4.1946 další výplatu penze, sč má prozatím osvědčení ministerstva vnitra o zachování státního občanství.

/./

JEREMIAN

Žádost Rady židovských náboženských obcí v zemích české a moravskoslezské o vyplácení důchodů Židům, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti a jimž dosud nebylo uděleno československé občanství. Dopis Úřadu předsednictva vlády z 20. června 1946 obsahuje seznam význačných vědců strádajících v důsledku této situace (Národní archiv, Praha, fond Úřad předsednictva vlády)

ve vedení židovské obce v Praze, nicméně měl jednu pochybnost: „Určitou potíž pro Tebe a snad i Tvou rodinu by představoval jazyk. Musíš si uvědomit, že nynější nálada zde není nakloněna němčině.“³⁶ Výrazně lepší situace panovala v Karlových Varech a Mariánských Lázních. Díky mezinárodní klientele, která se do těchto proslulých lázní navracela, se zde totiž v ulicích běžně hovořilo různými jazyky. Frischer se proto v dopise rovněž zmínil, jak je rád, že se Ullmannova sestra, jež se navrátila z Terezína, rozhodla usadit v Karlových Varech, kde bude nejspíš v bezpečí. Tato skutečnost byla též důvodem, proč pražská židovská obec zamýšlela otevřít v Karlových Varech domov pro židovské seniory z Prahy (mezi nimiž byli i Židé hovořící německy).³⁷ Nakonec byl tento domov zřízen v Mariánských Lázních.³⁸ Naopak do domova pro seniory v Poděbradech byli pečlivě vybíráni jen ti Židé, kteří uměli dobře česky, aby nepobuřovali své okolí.³⁹

Pro každodenní život i delší perspektivu poválečné existence bylo také stěžejní najít práci, a tím pravidelný přísun finančních prostředků. Příkladem může být příběh Margarete (Markéty) Ungerové, který je sice poměrně často citován, protože se objevil v několika dobových novinových a časopiseckých článcích,⁴⁰ archivní výzkum nicméně odhaluje dosud neznámé podrobnosti a souvislosti.

Margarete Ungerová, lékařka s československým občanstvím z židovské rodiny, stačila v roce 1939 emigrovat do Velké Británie, kde byla v kontaktu s československou exilovou vládou. Za války vypomáhala jako lékařka, kde jí zrovna bylo potřeba, kupříkladu i při bombardování Londýna. Její jediná sestra, také lékařka, zahynula za války v koncentračním táboře Ravensbrück. Na jaře 1945 se Ungerová dobrovolně přihlásila do skupiny lékařů, kteří byli z Anglie československou exilovou vládou vysláni na pomoc do Terezína, kde v posledních měsících války vypukla epidemie tyfu.⁴¹ S nasazením vlastního života pečovala nejdříve o infikované v Terezíně, poté přešla do smíchovské nemocnice v Praze, kde pomáhala repatriantům a uprchlíkům. Své stálejší zaměstnání doufala nalézt na infekčním oddělení v Nemocnici na Bulovce.

36 *Central Zionist Archives* (Jeruzalém), f. C3/1111, dopis Arnošta Frischer Fritzi Ullmannovi z 22.7.1945.

37 *Tamtéž*.

38 Viz ŠMOK, Martin: „Každý žid je sionista a každý sionista je špion!“ Příběh distribuce sociálních podpor. In: *Paměť a dějiny*, roč. 5, č. 4 (2011), s. 29–39.

39 *Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee* (New York), f. Geneva Collection 1945–1954, Czechoslovakia, JDC Activities in Czechoslovakia, 1.11.1946.

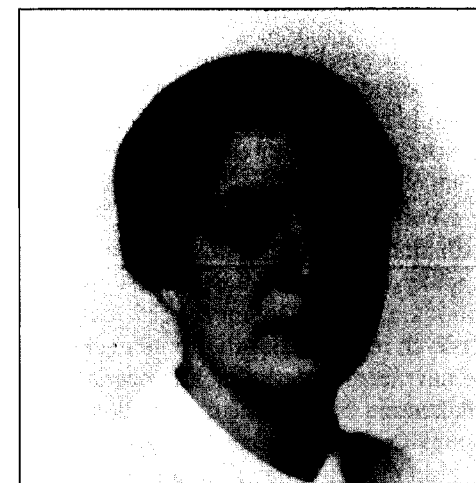
40 LÁNÍČEK, J.: *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48*, s. 149 (viz pozn. 4); STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa, 1945–1947*. Praha, Academia 1991, s. 340 n.; MEYER, Peter: *Czechoslovakia*. In: MEYER, Peter – WEINRYB, B. D. – DUSCHINSKI, E. – SYLVAIN, N.: *The Jews in the Soviet Satellites*. Westport (Connecticut), Greenwood Press 1971, s. 49–206, zde s. 81 n.

41 *Správní archiv – městská část Praha 8*, spis MUDr. Ungerová Markéta, sign. IV. St 13209/46, dopis úředníka exilového ministerstva pro sociální záležitosti A. Kleinzellera Markétě Ungerové v Londýně ve věci repatriace lékařů a zdravotního personálu, Londýně 17.5.1945; *tamtéž*, potvrzení správce nemocnice v Litoměřicích Jaroslava Bureše z 31.7.1945.

Podmínkou zaměstnanecké smlouvy však bylo československé občanství. Vzhledem k tomu, že Ungerová absolvovala studium medicíny na Německé univerzitě v Praze, mluvila plynule německy, francouzsky a anglicky, ale nikoliv česky, musela o československé občanství požádat a prokázat svou „národní spolehlivost“. Přestože ke své žádosti mohla přiložit potvrzení od československé exilové vlády, že její národní spolehlivost již byla před odjezdem z Velké Británie přezkoušena, že se dobrovolně přihlásila jako lékařka na pomoc v Terezíně a že se například starala o pacienty i v Litoměřicích, její žádost o občanství byla zamítnuta. Paní Ungerová pak v zoufalství spáchala sebevraždu.⁴²

Její příběh je však důležitý i z jiného důvodu. Nebojovala totiž s československými úřady poprvé a její osud tak naznačuje kontinuitu v xenofobním chování ministerstva vnitra a pražského policejního ředitelství. Již před válkou jí v letech 1935–1936 hrozilo vyhoštění z Československa. Margarete Ungerová, rozená Jacobyová, totiž přišla na svět v Katovicích, které byly mezi válkami na území Polska, ale díky svému otci, významnému lékaři Martinovi Jacobymu, měla občanství Německé říše. Medicínu začala studovat v Berlíně, po roce 1933 přešla jako uprchlík do Prahy a v roce 1935 dokončila studium na pražské Německé univerzitě. Pražské policejní ředitelství a zemský úřad se opakovaně snažily donutit Margarete Jacobyovou k vystěhování ze země tím, že jí neprodloužily povolení k pobytu. Od nuceného odchodu ze země, kde doufala najít útočiště, ji zachránil jen (nejspíš fingovaný) sňatek s Aronem Ungerem, Židem narozeným též v Polsku, který ale získal domovské právo v Teplicích-Šanově. Díky němu mohl zažádat o československé občanství, a sňatkem ho pak získala i Margarete. Po třech letech oficiálního manželství, těsně před odchodem do exilu (který se podařil oběma), požádali Margarete a Aron o rozvod.⁴³

Po válce našla Margarete Ungerová v Praze celou řadu přátel v místní židovské komunitě, v lékařské obci i mezi pacienty. Kvůli xenofobnímu přístupu československých úřadů, které se navíc mohly opřít o lživá obvinění některých kolegů z Nemocnice na Bulovce, však skončil její návrat do poválečné Prahy tragédií.⁴⁴

Fotografie Margarete (Markéty) Ungerové z její žádosti o pas z roku 1938 (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo vnitra I – nová registratura 1936–1953)

42 Viz *Věstník židovských náboženských obcí*, roč. 9, č. 3 (1947), s. 121 n.

43 NA, f. Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, Ungerová Markéta Else 1910.

44 Viz též KOPERNICKÁ, M.: *Zlý šept...* In: *Dnešek*, roč. 1, č. 51–52 (20.3.1947), s. 804.

Další zásadní překážkou pro začlenění německy hovořících Židů do poválečné polské či československé společnosti byly majetkové otázky.⁴⁵ Jen málo členů předválečné německožidovské komunity se vrátilo do svých domovů či přežilo v úkrytu, většina z nich během šoa zahynula. Mnozí z těch šťastných, jimž se podařilo včas opustit Evropu, již zůstali v exilu. Navzdory nízkému počtu Židů, kteří žádali o navrácení svého majetku, jich uspěla jen hrstka. Srovnáme-li obě země, znovu je nutné uvést, že v Polsku se německy hovořící Židé, kteří byli do září 1939 polskými občany, těšili mnohem lepšímu postavení než v Československu – zejména pak ti, kteří byli za války deportováni či utekli do Sovětského svazu a poté se vrátili do Polska. Díky dohodám uzavřeným mezi Polským výborem národního osvobození a vládami sovětských republik získali tito německy hovořící Židé polské občanství automaticky a o navrácení majetku mohli požádat okamžitě po příjezdu do Polska.⁴⁶ V praxi se pak k němu často stejně nedostali, teoreticky ale měli na navrácení právo. Naproti tomu v Československu mnozí německy hovořící Židé naráželi při snaze o opětovné získání svého majetku na překážky, kdy příslušné úřady zpochybňovaly jejich československé občanství a loajalitu k českým zájmům.

Absurdita administrativního procesu při restituci majetku německy hovořících Židů je jasně patrná na jednom příkladu z Liberce. Sedmnáctého června 1945 sepsala Anna Picková, rozená Krausová, ještě z Terezína dopis Národnímu výboru v Liberci. Její sestra Emilie Löfflerová spoluvlastnila dům na tamní Flurgasse 3 (dnešní ulice Na Humnech); v říjnu 1944 byla deportována do Osvětimi a okamžitě poslána do plynové komory.⁴⁷ Anna se v dopise, psaném česky, táže, zda by jí jako jediné dědičce mohl být tento majetek navrácen – sama zjevně neměla žádný byt. V červnu 1945 kvůli epidemii tyfu stále přebývala v karanténě v Terezíně; v dopise udává adresu v jednom z terezínských baráků. Doufala, že od 1. července se přestěhuje do pražského bytu své přítelkyně, paní Bienenfeldové. Úředníci osidlovacího referátu Okresní správní komise v Liberci pak v odpovědi zasláné 18. srpna 1945 Annu Pickovou vyzvali, aby – do dvou týdnů – předložila důkaz nejenom o tom, že její sestra skutečně vlastnila čtvrtinu předmětného domu v Liberci, ale také že jak Emilie Löfflerová, tak Anna byly za války „národně spolehlivé“. Dále měla připojit zprávu z ministerstva vnitra o tom, k jaké národnosti se její sestra přihlásila při sčítání lidu v roce 1930. Anna Picková, dosud setrvávající v Terezíně, odepsala 4. září. Doufala, že z bývalého ghetta bude propuštěna na konci září, a žádala o prodloužení lhůty na předložení požadovaných dokladů. Přestože jí úředníci vyhověli, dokumenty

45 K poměrům v Polsku viz HOFMANN, A. R.: *Die Nachkriegszeit in Schlesien*, s. 374 (viz pozn. 9). Ohledně Československa viz MEYER, P.: *Czechoslovakia*, s. 78–84.

46 Takovou zkušenost měl například otec profesora Franka Golczewského. Jsem profesoru Golczewskému zavázána za to, že se o tuto osobní záležitost se mnou podělil, i za to, že mě upozornil na různé životní podmínky německy hovořících Židů v Katovicích.

47 Tato informace odpovídá údajům v databázi obětí šoa sestavené Institutem Terezínské iniciativy. Podle databáze byla Emilie Löfflerová (narozena 1884) deportována 27. září 1942 do Terezína (transport AAU) a odtamtud 23. října 1944 do Osvětimi (transport Et). Anna Picková (narozena 1903) byla do Terezína deportována 12. září 1942 a dočkala se zde osvobození.

nakonec nepředložila a případ byl uzavřen.⁴⁸

Existuje řada příkladů, z nichž je jasně patrné, že „národní spolehlivost“ byla zpochybňována zejména v těch případech, kdy daná osoba vlastnila nějaký hodnotný majetek, například vilu či továrnu.⁴⁹ Nejvýznamnější a ve své době široce medializovaný případ takového jednání v poválečných českých zemích souvisel s restitucí majetku v severočeském Varnsdorfu. Emilu Beerovi, který prožil válku v britském exilu, se podařilo získat zpět československé občanství, takže měl právo žádat navrácení své továrny. Nicméně přestože před válkou patřil k zastáncům českojazyčné menšiny v pohraničí a v továrně zaměstnával převážně české dělníky, varnsdorfský okresní národní výbor jej označil za „germanizátora“ a asociálního továrníka. Poté co komunisté na protest proti této restituci vyprovokovali vlnu stávek v jeho továrně i jinde v oblasti, uchýlil se Beer nakonec opět do britského exilu.⁵⁰ Nejenže se mu nepodařilo získat zpět svůj majetek, ale vykonstruovaný obraz Beera jako nepřítele národa umožnil šíření antisemitských předsudků vůči Židům, kteří zůstali v zemi.

Kvůli jazykové bariéře, problémům se získáním práce a také potížím s majetkovými restitucemi se německy hovořící Židé mnohdy rozhodli odejít do zahraničí i z Polska. Například krejčí Schmucl Gurewitsch v roce 1947 napsal již ze Sovětské okupační zóny Německa o své poválečné zkušenosti z polského Valbřichu: „Rozhodl jsem se odejít z polského sektoru, jelikož nemluví polsky, tudíž jsem si nemohl nijak vydělávat na živobytí. A protože nejsem polský občan, nechtěli mi navíc nechat movitý majetek.“⁵¹ Lehnické rodiny Moritze Casparyho a Rudolfa Laurina se

Opuštěná. Novinami prošla zpráva, že dr. M. Ungerová spáchala z opuštěnosti sebevraždu. K tomu dodávají právní zástupci mrtvé lékařky dr. Diamant a dr. Deutsch toto: Dr. M. Ungerová, původem Polka, židovka, provdala se 1936 za čs. občana. Ve válce pracovala v Anglii v infekční nemocnici jako členka odboje. Po příjezdu pracovala v Terezíně a později na infekčních pavilonech na Bulovce, Smíchovské a v Krči. Žádost o udělení čs. občanství neměla vyřízení, ač byla doložena potvrzením našeho zahraničního ministerstva zdravotnictví v Londýně. Ačkoliv byla vlastně Polka, byla považována za Němku a nepřihlíželo se k její práci. Unavena, raději zemřela. H

Noticka ve Svobodných novinách 2. března 1947 informovala o tragickém osudu Margarete Ungerové

48 *Státní okresní archiv v Liberci*, f. Okresní národní výbor Liberec, k. 251, inv. č. 160, složka „Žádost paní Anna Picková, roz. Krausová, o vrácení ¼ domu č. 3 v Liberci Na humnech“.

49 Několik takových případů popisuje Peter Meyer ve svém pojednání o situaci Židů v poválečném Československu (MEYER, P.: *Czechoslovakia*, s. 82–84).

50 K této kauze srv. např. LÁNÍČEK, J.: *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48*, s. 156 n. (viz pozn. 4). Dobový popis varnsdorfské aféry nalezneme ve *Věstníku židovských náboženských obcí*, roč. 9, č. 6 (1947), s. 69–72 a 76; č. 7, s. 85 a 95; č. 14, s. 205. K širšímu kontextu varnsdorfské aféry srv. KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: *Ungewollte Restitution: Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg*. In: GOSCHLER, Constantin – THER, Phillip (ed.): *Raub und Restitution: „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 2003, s. 184–204.

51 *Archiv der Stiftung Neue Synagoge Berlin – Centrum Judaicum*, 5 B1, inv. č. 58, s. 13 n.

v únoru 1948 písemně obrátily o pomoc na právní oddělení varšavského Ústředního výboru Židů v Polsku s vysvětlením: „Chceme odejít do Německa, protože tady zůstat nemůžeme. Neumíme polsky a nemáme se tu jak uživit.“⁵²

Lékaři Walteru Freundovi z města Dušníky (Duszniki Zdrój) se sice po návratu z koncentračního tábora Buchenwald podařilo získat zpět svůj majetek, avšak v dubnu 1946, kdy se řízení města ujal nový starosta, o něj zase přišel. Jak Freund vysvětloval v dopise z února 1948 adresovaném Ústřednímu výboru Židů v Polsku, nejenže nedosáhl znovunavrácení svého majetku, ale dosud se ani nikdo nezaobíral jeho žádostí o polské občanství, kterou podal před dvěma a půl lety, v říjnu 1945, takže musel neustále čelit opakovaným výhrůžkám, že bude deportován.⁵³ Jelikož byl Walter Freund navíc před válkou pokřtěn, neměl ani nárok na podporu od kladského židovského výboru.⁵⁴

Tlak na odchod Židů za hranice

Se stejnou pohrůžkou se běžně potýkali též německy hovořící Židé v Československu. Jasný zákaz deportovat jakoukoliv osobu židovského původu byl vydán až v září 1946, kdy se již organizované vysídlení Němců z Československa chýlilo ke konci.⁵⁵ Německy hovořící Židé se často setkávali s výzvou, aby se připravili na „přesídlení“. V srpnu 1946 proti běžnému zařazování německy hovořících Židů mezi osoby, které měly být přesídleny, oficiálně vystoupila brněnská židovská obec. Její představitelé protestovali proti tomu, jakým způsobem zdejší městský národní výbor interpretoval prezidentský dekret, podle nějž byli všichni Židé, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti, automaticky považováni za Němce.⁵⁶ Jan Sinaiberger z Brna byl vyzván, aby se připravil na přesídlení, ještě 25. června 1947, devět měsíců poté, co ministerstvo vnitra Židy z tohoto procesu vyňalo.⁵⁷

Existují též zaznamenané výpovědi Židů určených k přesídlení, kteří směli zůstat pouze díky intervenci nějaké vlivné osoby.⁵⁸ Tajemník Rady židovských náboženských obcí Kurt Wehle na podzim 1947 konstatoval, že k přesídlení byli určeni mnozí

52 *Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego*, Varšava (dále AŽIH), f. Centralny Komitet Żydów w Polsce, Wydział prawny, 303/XVI/123, dopis Moritze Casparyho a Rudolfa Laurina právnímu oddělení Ústředního výboru Židů v Polsku z 1.2.1948.

53 *Tamtéž*, 303/XVI/116, s. 1–8.

54 Viz HOFMANN, A. R.: *Die Nachkriegszeit in Schlesien*, s. 374 (viz pozn. 9).

55 Viz ARBURG, Adrian von: *Problematika návratu „neprávem odsunutých“ osob v projednávání ústředních státních orgánů*. In: ARBURG, Adrian von – DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno, Maticе moravská 2010, s. 288.

56 Viz KOLBABA, Radovan: *Osoby vyjmuté z nařízení o Němcích po druhé světové válce ve městě Brně*. Bakalářská práce obhájená v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v roce 2007, s. 16. Kolbaba cituje z Archivu města Brna.

57 *Tamtéž*.

58 Viz *Židovské muzeum v Praze*, sbírka rozhovorů oddělení pro dějiny šoa, rozhovory č. 404 a 707.

německy hovořící Židé a že již byli posláni do sběrného tábora. Podle jeho slov ale všichni Židé, kteří radu požádali o pomoc, byli před vysídlením uchráněni.⁵⁹ Je však vysoce pravděpodobné, že někteří německy hovořící Židé se na radu neobrátili, případně neměli vlivné kontakty – nebo obojí – a byli nakonec vysídleni. O německy hovořících Židech sotva se navrátilivších z německých koncentračních táborů, kteří byli vzápětí odesláni do táborů přesídlovacích, se zmiňuje dopis Rady židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské adresovaný komunistickému náměstkovi primátora Prahy Václavu Vackovi. Rada v něm Vacka žádá, aby proti takovému postupu podnikl patřičné kroky, a vyjadřuje údiv nad skutečností, že pražská městská rada zamítla žádosti o udělení dočasného československého občanství podané několika německy hovořícími Židy, kteří prošli koncentračními tábory.⁶⁰

Československé ministerstvo vnitra dokonce plánovalo ve spolupráci s repatričním oddělením Správy Spojených národů pro pomoc a obnovu (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*) hromadnou vystěhovací akci pro osoby „židovského vyznání či původu“ německé národnosti do americké okupační zóny v Německu. Ministerstvo vnitra v dopise ze 4. září 1946 informovalo všechny okresní národní výbory v Čechách, na Moravě a ve Slezsku i policejní prezidia v českých zemích o plánované deportaci „německých osob židovského původu a vyznání“. Do této skupiny měli patřit i jedinci, kteří buď nepožádali o československé občanství, nebo jejichž žádost byla zamítnuta. Poněvadž všichni tito Židé byli za nacistického režimu pronásledováni, československý stát jim nabídl zvláštní „odsun“ organizovaný podle tohoto dopisu Radou židovských náboženských obcí v zemi české a moravskoslezské a organizací UNRRA. Židovské obce měly sestavit seznamy osob splňujících daná kritéria a tyto seznamy předat příslušným okresním národním výborům ke schválení. Okresní národní výbory měly pak potvrdit, že osoby uvedené na seznamech jsou skutečně židovského původu nebo vyznání. Jedinci, kteří by tato kritéria nesplňovali, měli být vyňati. Osoby zařazené do těchto zvláštních transportů by směly převážet zavazadla o hmotnosti do sta kilogramů (narozdíl od Němců převážených jinými transporty, kteří většinou směli vézt majetek o maximální hmotnosti třicet kilogramů).⁶¹ Přestože se tento oběžník pokouší vyvolat dojem humanistického záměru transportů, paralelu s židovskými deportacemi za války, kvůli nimž musely židovské obce sepisovat seznamy deportovaných, lze jen těžko přehlédnout.

O šest dní později československé ministerstvo vnitra všechny plány na přesídlení německy hovořících Židů odvolalo s následujícím vysvětlením: „Vzhledem k četným

59 *ABS*, 425-226-1, projev Kurta Wehleho, část 9, 26.10.1947; viz také MEYER, P.: *Czechoslovakia*, s. 80 (viz pozn. 40).

60 Jsem velmi vděčná historikovi Marku Laštovkovi, který tento dopis objevil a upozornil mne na něj. Dokument je uložen v Národním archivu v Praze (f. Václav Vacek, k. 20, sign. 241, dopis Rady židovských náboženských obcí Václavu Vackovi z 12.5.1946). Rada sice v dopise oslovuje Vacka jako primátora, ve skutečnosti však byl tou dobou prvním náměstkem primátora (primátorem byl od května do září 1945 a pak opět od července 1946).

61 *NA*, f. Ministerstvo vnitra – dodatky, k. 215, složka „Odsun Němců 1945–1946“, B-300/9753-46-Ref. B, Vystěhovací akce pro německé osoby židovského původu a vyznání, 4.9.1946.

dotazům upozorňuje ministerstvo vnitra, že není dovoleno do odsunu zařazovati židy nebo osoby židovského původu, i když se v roce 1930 hlásili za Němce.⁶² V důsledku toho oběžník ze 4. září pozbyl platnosti. V dodatku k odvolání plánů na přesídlení německy hovořících Židů, datovaném o tři dny později, však ministerstvo vnitra jasně prohlásilo, že vynětí z přesídlení pro dotčené Židy automaticky neznamená, že jim bude znovu uděleno československé občanství nebo že jim nebude možné zabavit majetek.⁶³ Pozadí celé akce s cílem vystěhovat stovky německy mluvících Židů, jejichž právní, sociální i ekonomická situace se v českých zemích neustále zhoršovala, osvětlují podrobně dokumenty v Archivu Organizace spojených národů v New Yorku.⁶⁴

Ačkoliv plán na kolektivní přesídlení německy hovořících Židů byl zrušen, většina jich stejně odešla, a totéž platilo i o německy hovořících Židech z Polska. Obvykle dávali přednost západním okupačním zónám, obzvláště americké, neboť mnozí považovali Německo pouze za přestupní stanici na cestě do Spojených států nebo Palestiny. Německy hovořící Židé z obou zemí odjížděli nejčastěji samostatně, našly se však i případy kolektivní emigrace. Němečtí Židé z Vratislavi využili příležitosti a požádali autobusovou společnost z Erfurtu, jež pomáhala dopravit osvobozené vězně z několika koncentračních táborů zpátky do Vratislavi, aby je převezla do Německa.⁶⁵ Tak se několik set vratislavských Židů ocitlo v počátečních dnech podzimu 1945 v Erfurtu.⁶⁶ V listopadu 1945⁶⁷ a červnu 1946⁶⁸ odjeli němečtí Židé z Vratislavi též vlakem.

62 *Tamtéž*, B-300/10690-Ref. B, Zákaz odsunu osob židovského původu, 10.9.1946.

63 Viz SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha, Academia 2011, s. 127.

64 Viz ČAPKOVÁ, Kateřina: *Between Expulsion and Rescue: The Transports for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946*, rukopis.

65 Viz ARKWRIGHT, Ken: *Without Regret* [online]. In: *The Aufrichtig Family* [cit. 2013-09-17]. Dostupné z: http://www.aufrichtigs.com/02-Breslau_Aufrichtigs/Without_Regret.htm. O autobusech z Vratislavi do Německa se v rozhovoru zmiňuje též Henry Bodlander, podle něž se autobusu, v němž seděl, podařilo projet přes Sovětskou okupační zónu Německa až k zóně americké (*University of Southern California, Shoah Foundation – Institute for Visual History and Education* (Los Angeles), videozáznam rozhovoru s Henrym Bodlanderem, kód rozhovoru 5627).

66 FRIEDLA, Katharina: *Von Breslau nach Erfurt: Deutsche Juden in Breslau und Niederschlesien nach dem Zweiten Weltkrieg*. In: *Münchener Beiträge zu jüdischen Geschichte und Kultur*, roč. 4, č. 1 (2010) s. 43–56, zde s. 54.

67 APW, f. UWW, VI/401, dopis vládního zmocněnce pro Dolní Slezsko (odbor repatriace) R. Fundowicze pro vedení pohraniční stráže z 16.11.1945, s. 12.

68 Tito Židé původně pocházeli z kladského regionu (*tamtéž*, f. Ministerstwo Ziem Odzyskanych, sign. 1028, Sprawozdanie z repatriacji 187 obyvateli niemieckich pochodzenia żydowskiego z Kłodzka, 5.7.1946, s. 59–61).

Nechtěné přeživší oběti?

V koncentračních táborech většina Židů doufala, že s osvobozením se obnoví též demokratický řád. Právě z naděje na spravedlivou poválečnou společnost čerpali mnozí přeživší v nacistickém pekle sílu. Druhá světová válka však změnila Evropu natolik, že se již nedalo jen tak vrátit k předválečnému *statu quo*.

Politici představitelé v Československu a v Polsku nechtěli obnovit předválečný řád, ale raději vybudovat nový. Belgický historik Pieter Lagrou ve své knize o poválečné společnosti v Belgii, Nizozemí a Francii tvrdí, že válka nebyla chápána „jako intermezzo v národním politickém životě“, panoval spíše názor, že odhalila některé vážné slabiny předválečných demokracií, z nichž je třeba se poučit.⁶⁹ O Polsku a Československu, kde významná část poválečných politiků byla naladěná prosovětsky a značně kriticky pohlížela na předválečné „buržoazní“ a multietnické demokracie, toto tvrzení platí dvojnásob. Tak jako v západní Evropě, i v těchto dvou zemích se symbolem národního znovuzrození stalo odbojové hnutí. Převážná část obyvatel západní Evropy i českých zemí a Polska proti nacistům aktivně nebojovala. Všechny tyto země prožívaly šok nad tím, jak rychle wehrmacht a německá okupace postupovaly. Zdá se nicméně, že frustrace z vojenské porážky vedla poválečné evropské společnosti k tomu, aby o to otevřeněji uctívaly hrdiny národního odboje, obzvláště pak bojující elity. Židovští přeživší byli často vnímáni jako pouhé pasivní oběti nacistické genocidy a jejich věrnost národu byla mnohdy zpochybnována; národního uznání se nedočkali.⁷⁰

Hrdinství bojovníků odboje kontrastovalo s nenávisí ke kolaborantům a „nepřátelům národa“ v poválečném období. Tento protiklad byl hluboce zakořeněn v nacionalistických narativech od 19. století, nicméně intenzita a děsivá shoda v nenávisti ke všemu německému dosáhly vrcholu během poslední fáze druhé světové války, kdy se porážka nacistického Německa stala nevyhnutelnou. Nenávist k Němcům byla důsledkem strachu, diskriminace a utrpení prožitých za války. Jak ovšem poznamenává americký historik Chad Bryant, nenávist k Němcům měla i jiný důležitý smysl: „slibovala sjednotit národ, atomizovaný informátory gestapa a rozdělený ekonomickou nerovností, černým trhem, mobilizací a politickým přesvědčením“.⁷¹ I když Bryant píše o českých zemích, jeho tvrzení platí stejně tak pro Polsko. Veřejným a politickým diskusím v obou zemích po válce dominovaly termíny jako „etnická“ či „národnostní očista“,⁷² jež vytvářely iluzi, že hranice mezi oběťmi

69 LAGROU, Pieter: *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965*. Cambridge, Cambridge University Press 2000, s. 22.

70 Viz TÝŽ: *Return to a Vanished World: European Societies and the Remnants of their Jewish Communities, 1945–1947*. In: BANKIER, David (ed.): *The Jews are Coming Back: The Return of the Jews to Their Countries of Origin after WW II*. Jerusalem, Yad Vashem 2005, s. 1–24, zde s. 16.

71 BRYANT, Chad: *Praha v černém: Nacistická vláda a český nacionalismus*. Praha, Argo 2012, s. 208. Přeložil Eduard Geissler.

72 Viz např. THER, Philipp – SILJAK, Ana (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. Lanham, Rowman & Littlefield 2001; FROMMER, B.: *Národní*

a kolaboranty je totožná s hranicí mezi Poláky, respektive Čechy, a Němci.⁷³ Tento zjednodušený náhled přetrvával přinejmenším do pádu komunistických režimů ve střední Evropě, a často i déle. Jak v roce 1994 napsala Claudia Koonzová: „Mimo Německo připomínají koncentrační tábory a památníky nekomplikovaný narativ národních hrdinů zabitých cizím nepřítelem. Německá zvěrstva si lze pamatovat, kolaboranty zapomenout. Účastníky národního odboje lze ctít, zatímco na jiné oběti (mimo jiné Židy) se snadno zapomíná. Fotomontáž na jedné zdi v Osvětimi například proklamuje: 'Němečtí fašisté zabili 6 000 000 Poláků!'“⁷⁴

V prvních letech po druhé světové válce byla pozice Židů v tomto černobílém schématu nejasná. V Polsku Židé opakovaně zdůrazňovali, že coby největší oběti nacistického režimu by se mohli a měli podílet na opětovném popoštování Dolního Slezska.⁷⁵ Podle dominantní veřejné diskuse v obou zemích však měli Židé nejprve prokázat svou loajalitu, patřičnou důvěryhodnost měli projevit svým poválečným chováním a schopností asimilace. Tuto argumentaci typicky provázelo prohlášení: „Bude jen na nich [Židech], jak splynou s námi a rozřeší svou účast na společném životě.“⁷⁶

Německy hovořící Židé se nacházeli v ještě méně příznivé pozici než Židé, kteří ovládali oficiální jazyk státu. Jazyk byl chápán jako primární ukazatel národní identity. Jelikož za válku a utrpení v obsazených Čechách a Polsku byli obviňováni všichni Němci bez rozdílu, německy hovořící Židé se v poválečných letech často setkávali se stejnou diskriminací jako jejich váleční utiskovatelé.

V Československu bylo každodenní špatné zacházení s německy hovořícími Židy umocněno jejich nejasným, a především diskriminačním právním postavením, kdy bylo jejich

h československé státní občanství zpochybňováno a často jim také odebíráno. V Polsku práva německy hovořících Židů, kteří obývali regiony k Polsku přivtělené a byli původně německými občany, zůstávala nejednoznačná. Na druhou stranu německy mluvícím Židům, pokud byli původně polskými občany, zaručovalo Polsko – alespoň teoreticky – i po válce právo na polské občanství.

Ačkoliv v žádném případě nechci tento důležitý rozdíl v postoji vůči německy hovořícím Židům relativizovat, dovoluji si tvrdit, že běžný život byl pro většinu z nich jak v Československu, tak v Polsku v zásadě stejný. Bylo tomu tak nejen proto, že v přístupu k těmto Židům – a ještě více k jejich druhům či dětem – ze strany místní samosprávy panoval chaos a nejednoznačnost, ale hlavně z toho důvodu, že nacionalistická rétorika v obou zemích nedominovala jen politice a médiím, ale také sociálním vztahům. Většina německy hovořících Židů v Polsku i Československu se tak v důsledku nejistého právního postavení i zkušeností z každodenního života rozhodla z rodné země odejít.

očista (viz pozn. 19); SERVICE, Hugo: Reinterpreting the Expulsion of Germans from Poland, 1945–49. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 47, č. 3 (červenec 2012), s. 528–550.

73 Ohledně obrovské neinformovanosti o utrpení Židů a vyzdvihování hrdinství a utrpení Poláků za druhé světové války, jak se to projevilo v poválečném politickém diskurzu, viz TRABA, Robert: Symbole pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków. Skic do tematu. In: *Przegląd Zachodni*, roč. 1 (2000), s. 52–67, zde s. 62; STEFFEN, Katrin: Disputed Memory: Jewish Past, Polish Remembrance. In: BRANDON, Ray – SAPPER, Manfred – WEICHSEL, Volker – LIPPARDT, Anna (ed.): *Impulses for Europe: Tradition and Modernity in East European Jewry* (Zvážtní číslo časopisu *Osteuropa*.) Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag 2008, s. 199–217; pro české prostředí viz PATON, Derek: Immediate Czech Reactions to the Shoah, 1945–49. In: PYNSENT, Robert (ed.): *The Phoney Peace: Power and Culture in Central Europe*. London, London University Press 2000, s. 71–86, zde s. 79–81.

74 KOONZ, Claudia: Between Memory and Oblivion: Concentration Camps in German Memory. In: GILLIS, John R. (ed.): *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton, Princeton University Press (New Jersey) 1994, s. 258–280, zde s. 260.

75 Viz GOLCZEWSKI, Frank: Die Ansiedlung von Juden in den ehemaligen deutschen Ostgebieten Polens 1945–1951. In: BRUMLIK, Micha – SAUERLAND, Karol (ed.): *Umdeuten, verschweigen, erinnern: Die späte Aufarbeitung des Holocaust in Osteuropa*. Frankfurt/M. – New York, Campus 2010, s. 91–114, zde s. 94; SZAYNOK, B.: *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku w latach 1945–1950*, s. 20 (viz pozn. 14).

76 Židovský problém? In: *Lidová demokracie* (19.10.1945), s. 3. Citováno in: BEDNAŘÍK, Petr: Židé na stránkách českého tisku v roce 1945. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha, Národní archiv – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 197–203, zde s. 199.